

VARATEISMELISTE RAAAMATUSOOVITUSED

Mare Mürsepp

On tekkinud lausa koolkond tegelasi, kes arvavad, et lastele tuleb väärtushinnanguid eriliste programmide abil sisendada, ehkki on ju vanast ajast teada, et raamatud on läbi aja oluliselt kujundanud inimeste eluvaateid ja tõekspidamisi.

Tänase ettekande aluseks on klassiõpetaja eriala 2013. aasta lõpetaja Kaie Belkovi magistritöö teemal "Väärtushinnangute peegeldus teise kooliastme õpilaste lugemissoovitustes". Kaie Belkov uuris, mida väärtustavad õpilased ning millest nad lähtuvad raamatute valikul (ehk miks üks või teine raamat on saanud täna lemmikuks). Olin selle töö juhendaja ja tahan neid andmeid tutvustada seepärast, et laste eneste väärtushinnangute skaala tundus avar ja nende seisukohad huvitavad.

Ettekanne valgustab uurimuse nelja küsimust ja need on omavahel haakuvad, niisamuti nagu siin mitte vaadatavada sama uurimuse küsimused.

Küsitluse algul uuriti, mis on 5.-6. klassi õpilaste lemmikraamatud. Edasi küsiti, miks soovitaks seda teost teistele lugemiseks. Lapsi oli viiest koolist, Tallinnast ja mujalt Eestist.

Miks soovivad oma lemmikraamatut teistele?

Kõige enam soovitati lemmikraamatut kaaslastele lugemiseks selle **põnevuse** tõttu. Lapsed soovivad teistele raamatut, mis on eelkõige kaasahaarav ja seiklusrohke. Kõrgelt hindavad õpilased raamatute juures huumorit.

Vahel on soovitusel põhjuseks raamatus otsesõnu kirjasolev õpetust: soovitud raamatud õpetavad, et sõprus ja armastus on kõige tähtsamad; veel õpetab lemmikteos, et inimene saab teha seda, mida ise tahab, tuleb ainult väga tahta; enne, kui midagi teha, tuleb ikka mõelda ka.

Üldiselt ei otsi õpilased loetud raamatutest väärtusi või õpetust, vaid loevad, kuna raamat on põnev, seiklusrikas ja kaasakiskuv. Lapsed loevad meelelahutuse pärast.

Noor lugeja ei kipu iseenesest aru pidama raamatu mõju. Paistab, et koolis käsitletud raamatute puhul tulevad teoste sõnumid vastustes selgemalt esile, seda ilmselt tundidest meeldejäädud arutluse tõttu.

Seega näitavad tulemused õpetajapoolse valiku ja soovitusel suurt mõju õpilaste lugemisele. Koolis käsitletavate raamatute valitud traditsioonidest lähtuvalt. Eelistatud on klassika, mis aitab õpilastele tutvustada nii eesti kui ka maailmakirjanduse kultuuripärandit ning seob eri põlvkondi.

Tulemused osutavad tugevatele klassisisestele sarnasustele ühessamas koolis, seega mõjutavad ühes klassis õppivad lapsed üksteise lugemisse puutuvaid hoiakuid.

Õpilased soovitusliku kirjanduse nimekirja koostajatena

Üks kirjaliku küsitluse küsimus kõlas: kui oleksid kirjanduse õpetaja, siis millised raamatud valiksid tundidesse lugemiseks ja arutamiseks? Mida valitud teos võiks eakaaslastele anda?

Uurijat huvitas, kas ja kui palju kattuvad õpilaste ja õpetajate poolt hinnatud raamatud.

Võis eeldada, et õpilased valivad õpetaja rollis olles lugemissoovituseks oma lemmikraamatud. Tõepoolest, valdav enamus soovib teistelgi lastel lugeda oma lemmikraamatuid. Kuna lemmikraamatud olid suures osas jõudnud õpilasteni õpetaja soovitusel kaudu, siis võib öelda, et õpetajate ja õpilaste poolt väärtustatud raamatud kattuvad. Siiski on selle küsimuse all vastuseid, kus õpetaja rollis valitud raamat ei kattu õpilase lemmikraamatuga.

Õpilased leiavad, et tundides võiks arutada nende lemmikuid „Harry Potter“ ja „Videvik“, kuna

need on huvitavad ja fantaasiarikkad ning tänu soliidsel lehekülgede arvule arendavad laste lugemisuskust. Lisaks on mõnel korral nende raamatute väärtusena toodud ka sedalaadi mõtteavaldusi: *Soovitan neid mitte sellepärast, et need on mu lemmikud, vaid sellepärast, et need raamatud räägivad kõigest olulisest: sõprusest, perekonnast, võidust ja kaotusest.*

Noored lugejad valiksid tundidesse noorteraamatuid ja koolielust pajatavaid raamatuid, seiklusjutte ja kriminaalromaane. *Seiklused ja põnevused tekitavad tahte lugeda. Valiksin huvitavat, põnevat, meeldejäävat kirjandust, mis kõigile meeldida võiks. Näiteks igasugused seiklused, komöödia, natuke õudust armastusega jne. Et saaks ennast ka natukene nendesse kohtadesse panna, et loed midagi ja sul hakkaks pilt silme ees jooksuma või hoopis tunned ise ennast seal mõne tegelasena. Kõige paremini võtab õpilaste vastused kokku selline arvamus: Valiksin kõike põnevat ja seda, mis on tuntud kirjandus.*

Oluliseks on peetud minevikuteadmisi: *Soovitaksin mõnd raamatut, mis räägib näiteks esimesest maailmasõjast, kuna minu arvates on need huvitavad ja inimesed peaksid teadma, mida on rahvas samal maal enne neid läbi elanud; Midagi vanaaegset, et õpilased saaksid aru, mis toimus vanasti. Paari õpilase arvates võib piirduda kirjanduse õpikuga.*

Kes nõustuvad kooli seniste raamatunimekirjadega, põhjendavad oma hoiakut nii: *Ma arvan, et ma laseks lugeda tüüpilisi kohustusliku kirjanduse raamatuid, kuna neid on palju loetud ning kuna need on kellegi targemate poolt valitud, siis peaksid nad olema ka piisavalt õpetlikud. Ma olen rahul ka nende raamatutega, mis meil praegu koolis on. Ma ei ole neist just vaimustuses, aga ma mõistan, miks need valitud on. Ma arvan, et samad, mis praegugi oleme lugenud, sest need on seni olnud toredad ja õpetlikud. Lapsed nõustuvad, et „Kalevipoeg“ on asjalik valik, kuna rahvuseepost tuleb lugeda. „Tom Sawyer“ satuks ka õpilastest õpetajate valikusse, sest seal on palju huvitavaid seiklusi ja ka õpetus, et kodunt ei tohi ära joosta, kui keegi sinu pereliikmetest ei tea, sest kõik teised hakkavad väga muret tundma. „Kadri“ valiksid õpilased tundidesse, kuna see õpetaks lapsi üksteist hindama ja seda, et kedagi ei tohi tema välimuse ja vaesuse puhul eirata, vaid peab talle just toeks olema ning et lapsed õpiksid oma head elu hindama. Lisaks arendab raamat ühe õpilase arvates empaatiat: Ma annaksin õpilastele „Kadri“ raamatut lugeda, kuna seal räägib Kadri, mis tunne tal on, kui teda kiusatakse, narritakse ning ei võeta kampa. Ning mis tunne on tal siis, kui temaga sõbrustama hakatakse.*

Õpilane, kes muidu pole lemmikuid nimetanud, vastab selle küsimuse osas, et õpetajana valiks ta „Harry Potteri“ ja „Sõrmuste isanda“. *Mina ei valiks tundidesse lugemiseks ja arutamiseks ühtegi raamatut, kuna ma tean, et tihti ei meeldi kõigile õpetaja valitud raamatud ja palju parem ja põnevam on lugeda neid raamatuid, mida ise tahan. Kui klassikute puhul nõustutakse õpetaja valikuga, siis kaasaegse kirjanduse puhul soovitakse ise valida – just seda, mis õpilasele endale meeldib. Valiksin väga huvitavad ja toredad raamatud ja lubaksin paljud raamatud ise valida, et lapsed loeksid neid korralikult ja tunneksid nende vastu huvi.*

Viimasest vastusest peegeldub läbi fraasi „loeksid neid korralikult“ tõsiasi, et koolis käsitletud raamatute puhul õnnestub nii-öelda lugemiskontroll läbida ka teost lugemata või pealiskaudselt sirvides.

Õpilased on mõnevõrra oluliseks pidanud ka poiste ja tüdrukute huvide silmaspidamist. Mõne arvamusavaldaja puhul tähendab see kuldset keskteed – tuleb valida raamatud, mis sobivad nii poistele kui tüdrukutele. Teised on välja toonud raamatud, mida võiksid lugeda poisid, mida tüdrukud. Tüdrukud on poiste peale enam mõelnud ja rõhutanud, et nemad õpetajatena valiksid rohkem poistele huvipakkuvaid raamatuid.

Lapsed on oma valikute põhjendustes lisaks teose põnevusele ja seiklusrohkusele ära toonud järgmist: raamat annab kiusajatele õppetunni; õpetab käitumist ja teiste austamist; räägib koolielust; tähtsustab sõprust; raamat näitab, et elus võib kurbi asju olla ja tuleb vapper olla; vaja on teada, mida inimesed enne sind on pidanud üle elama; raamat rikastab sõnavara; teos õpetab elu hindama; igas olukorras tuleb jääda julgeks; raamat tuleb kirjanduse eksamile kasuks; raamat sisaldab

õpetlikke asju, mida inimene peaks järgima igapäevaelus; raamat kirjeldab noorte elu ja probleeme; selle raamatu lugemine on tore viis kreeka mütoloogiat õppida.

Õpilase kui tekstilooja positiivsed kangelased

Kui kirjutaksid ise raamatu, siis milliseid väärtusi kannaks sinu teose positiivne kangelane, mida ta hindab ja tähtsaks peab, millised on tema iseloomuomadused ja põhimõtted – see on kontrollküsimus, mille vastused sarnanevad eeldatavasti teise küsimuse (lemmiktegelase omadused) tulemustega. Samas antakse selle küsimusega võimalus luua ka täiesti uute väärtustega tegelane. Uurija eeldab, et lapse poolt loodud kangelasele võidakse üle kanda tegelaskuju autori ehk õpilase enda poolt hinnatud hoiakud ja vaated.

Kõige enam vastasid õpilased, et nende loodud kangelane oleks **sõbralik**. Teisele kohale pääses **headus**. **Abivalmidus** asub mainimissageduselt kolmandal kohal. Järgnevad tarkus; sõpruse ja sõprade väärtustamine; julgus ja vaprus; perekond, kodu ja lähedased (vastuse andjad peamiselt tüdrukud); seiklushimu ja aktiivne eluviis; ausus; hea välimus. Kui tüdrukud iseloomustasid head välimust sõnaga „ilus“, siis poistel leidis vastus, et tegelane peab olema suur ja pikk; see välimuse kirjeldus on tingitud ilmselt sellest, et poisi kangelane päästab linna ja kangelasliku tegelaskuju välimus peab vastama filmilikule jõulisele ja vaprale heategijale. Tüdrukud on hea välimuse pannud ka kangelase põhimõtete alla: *Tema põhimõtted oleksid sõbralik olemine ja hea väljanägemine ning tegelane võib küll teistesse suhtuda nende sisemise ilu järgi, kuid ise on ta ka väliselt ilus: Ta oleks ilus ja lähtuks sellest, mis on inimeste hinges, mitte kuidas nad välja näevad.*

Suhteliselt kõrgelt on hinnatud huumorimeelt ning viisakust koos heade kommete ja eeskujulikkusega.

Tüdrukute poolt kõige enam mainitud väärtus, mida kannaks nende romaani positiivne kangelane, on **sõbralikkus**, poisid on võrdselt häáli andnud sõbralikkusele ning seiklushimule. Poisid hindavad aktiivsust, sportlikkust, naljameelt ning tüdrukud korralikku käitumist ja hoolivust. Perekonda on tegelaskuju juures olulisemaks pidanud tüdrukud.

Laste loodud tegelase juures tõusis oluliseks omaduseks **ausus**. Lemmiktegelaste juures märgiti ausust kahel korral, enda loodud tegelastele antaks ausus kümne õpilase poolt. Võimalik, et aususe järgi tuntakse vajadust, kuid loetud kirjanduses pole see omadus lapse jaoks silmapaistval kujul esinenud lemmiktegelase juures. Võimalik, et soovitakse ka ise ausam olla, projitseerides soovitud omadused väljamõeldud tegelasele.

Nimetatud väärtushoiakud kajastavad nii isiklikke huvesid kui lähtumist teiste heaolust. Hulk lapsi annaksid oma tegelasele teiste inimeste või kogu maailma **päästmise** ehk kangelasteo sooritamise võimaluse, sama palju õpilasi kingiks oma raamatutegelasele üleloomulikud võimed.

Saavutusvajadust tähtsustati kõige enam Tallinna koolis ning edasipüüdlikkust, järje- ja sihikindlust nimetati enim samuti Tallinnas. Saavutusvajadus ja seatud sihtide poole pürgimine olid leidnud kajastust peamiselt tüdrukute vastustes, näiteks *ta soovib suurena saada presidendiks, aga ta teab, et peab selleks palju õppima ja vaeva nägema*. Mõnes teises kohas tuli esile spordi väärtustamisega seotud vastuseid. Näited: *Ta oleks väga järjekindel ja teeks mida iganes, et saavutada, mida ta tahab. Mõni noor on vastanud, et ta teeks spordiraamatu, kuna siis ei istuks võibolla kõik enam arvutis.*

Valdavalt kirjeldati anonüümset, vanuse ja soota tegelaskuju või oli tegelaseks (kooli)laps. Harvem anti väljamõeldud tegelaskujule nimi ja amet. Veelgi harvem oli tegelaseks loom. Laste loodud tegelaskujud kannavad endas positiivseid omadusi. Mõnel üksikul juhul jääb kõlama, et ülekohtu eest on vaja kätte maksta ning õigluse peab ise jalule seadma. Näitena saab siinkohal tuua järgmised mõtteavaldused: *Tähtsaks peab ta pere ja põhimõtteks on tappa ära oma vihavaenlane, kes tappis ta venna; ta visati lapsepõlves välja oma kodust ja ta vandus, et suurena võtab kuningriigi tagasi; ta hindaks seda, mis teised talle on teinud ja käituks sellele vastavalt, kuid siiski enamustega hästi.*

Üldiselt oleks laste loodud fantaasiamaailm sõbralik koht – koos sõpradega kurjuse käest päästetud maailmas valitseks headus ja abivalmidus ning seal harrastataks aktiivset, seiklusrohket ja sportlikku eluviisi.

Õpilane väärtusalase sõnumi edastajana eakaaslastele

Kaheksas ja viimane punkt kõlab järgmiselt: mida sooviksid kirjanikuna oma raamatuga öelda tänapäeva noortele (endavanustele). Millist sõnumit sooviksid läbi raamatu edastada?

Tulemus oli uurija jaoks üllatav, kuna kõige sagedamini korduv vastus õpilaste poolt oli raamatute ja **lugemise tähtsuse rõhutamise**. Paarkümmend vastajat, neist pooled poisid peavad vajalikuks edastada teistele omavanustele sõnumit, mille sisust annavad aimu järgmised näited: *lugege rohkem raamatuid ja põnevusega, kuna raamatud on lähedad; kui raamatuid ei loe, jääd lolliks.*

Läbi raamatu soovivad lapsed edastada, et nende vanused loeksid rohkem noorteraamatuid; raamatud annavad eeskujuga ja tarkusi; raamatud peaksid olema nii huvitavad, et nad lausa ise tõmbaksid lugeja ligi; lugeda oleks vaja, kuna tänu sellele saab inimene hästi kirjutada ja *üldse arendab oma lugemis-kirjutamise oskusi.*

Teise koha pälvis kategooria – „Võimekus, asjatundlikkus, õppimine, intellektuaalsus, haritus“. Paarkümmend vastajat on oma vastustes märkinud, et noortele on vaja edastada sõnum, mis räägib õppimise tähtsusest. Enim selle kategooria vastuseid tuli Jõhvist ja Tallinnast. Valdavalt olidki vastused „õppige korralikult!“ või „õppige hästi!“, mõnel juhul oli väärtustatud teadmisi ja raamatutest saadavat tarkust. Tallinna kooli õpilased olid oma vastustes sidunud õppimise vajalikkuse tulevikus hakkamasaamise või edu saavutamise. *Sooviksin öelda, et koolis tuleb õppida, isegi kui see on tüütu, sest muidu ei saa suurena elus hakkama. Kõik saavutused on elus võimalikud, kui sa pingutad ja õpid. Kui sa viitsid vaeva näha ja palju õpid millegi nimel, siis sa saavutad selle. Ma sooviksin edastada, et kogu elu ei saa ainult arvutis istuda ja et koolil on meie elus väga tähtis osa. Tallinna õpilased andsid kõige pikemaid põhjendusi õppimise vajalikkuse kohta ega piirdunud fraasiga „olge koolis tublid“.*

Kolmandalt kohalt on saavutanud ütlused, mis koonduvad **sõbralikkuse** väärtustamise alla („olge sõbralikumad“, „hoidke oma sõpru“, „sõbrad ja nendega läbisaamine on kõige tähtsamad“.

Inimväärikus on kategooria, kuhu liigitati need sõnumid, mis kutsusid üles koolikiusamise vastu. Leidub otseseid üleskutseid: *ärge norige, ärge kakelge; läbi raamatu tahaksin ma öelda, et sõbrustage kõigi oma klassi lastega. Ärge narrige kedagi! Ning kui kellegagi tülli lähete, paluge alati vabandust. Tahaksin edasi anda sõnumit, et inimesed vaataksid rohkem enda ümber ning oleksid abivalmid. Kõik inimesed on võrdsed. Teiste alavääristamine, nendele haiget tegemine pole ilus. Tihti paljud siiski ei tea, mis tunne see on, kui sulle nii tehakse. Tahaksin, et maailm püüaks olla sõbralikum! /---/ ma KINDLASTI kirjutaksin raamatu sellest, et miks inimesed kiusavad üksteist. Ja et seda kiusamist pole vaja. Teisi ei tohi narrida ning välimuse järgi ei tohi nende iseloomu hinnata. Isegi kui inimene on teistsugune, peab teda austama ja kohtlema nagu kõiki teisi.* Sellest vastusest kõlab ka sallivus, mis peegeldus kokku viie õpilase vastustest. Sallivalt suhtuti kaaslaste huvidesse ja eelistustesse, samuti leiti, *et kui oled erinev, ei tähenda see, et sul ei peaks sõpru olema.*

Kokkuvõttes: teismelistel on, mida öelda kirjanduse kohta. Tuleb ainult küsida ja kuulata. Täna oma üliõpilast Kaie Belkovit tubli töö eest ja soovitan sellist lähenemist kasutada ka nii tegevõpetajal ja raamatukogutöötajal kui ka õppetöö korras uurimuse tegijal.